

FUKARA

(bk. FAKR).

FÛLÂNİLER

(القولانيون)

**Batı Afrika'da
yaşayan müslüman bir topluluk.**

Dünyanın en büyük göçebe topluluklarından biri olan Fülânîler, Çad gölünün doğu kıyısındaki Wadai'den Senegal'in Atlantik kıyılarına kadar uzanan geniş bir alana yayılmışlardır; 1000 yılı aşkın bir zamandan beri gruplar halinde bu bölgede dolaşarak hayvancılık ve çiftçilikle uğraşırlar. Kendilerine Fulbe diyen Fülânîler, Siyah Afrika'da beyaz ırka mensup tek insan topluluğunu teşkil ederler. Adları Senegal, Gambia ve Sierra Leone'de Pular, Mali ve onun doğusundaki bölgelerde Fulfulde olarak söylenir; Fransızlar Peul, İngilizler Fulani ve Almanlar ise Ful derler. Arapça'da Fülâniyye şeklinde ve muhtemelen ilk defa Makrîzî (ö. 845/1442) tarafından kullanılan kelime Abdurrahman es-Sa'dî'nin *Târîhu's-Sûdân* adlı eserinde de bu şekilde zikredilmiştir.

Çok dağınık halde yaşadıkları için Fülânîler'in günümüzdeki sayıları kesin olarak bilinmemekte, ancak 7-8 milyonu göçebe, gerisi yerleşik toplam 20 milyon kadar oldukları sanılmaktadır. % 93'ü müslüman olan Fülânîler İslâmiyet'le ilk defa XI. yüzyılda, Kuzey Afrikalı Arap ve Berberî tüccarlarla Murâbıtlar'ın faaliyetleri ve yerli halkla evlenmeleri sonucunda karşılaşmışlar, müslümanların bölgedeki etkinliklerinin artması paralelinde, özellikle XVIII ve XIX. yüzyıllarda putperest kabilelere karşı girişilen cihad hareketleri sırasında da ihtidâ etmişlerdir. Genellikle katı dindar kişilikleriyle tanınırlar; daha çok göçebe hayatı yaşayanlar arasında putperestlik âdet ve gelenekleri hâlâ yaygındır. Fülânî toplumu asiller, köleler, tüccarlar ve çobanlar, şarkıcılar ve dokumacılar, dericiler, marangozlar ve demirciler olmak üzere çeşitli toplum tabakalarından oluşan bir kast sistemiyle dikkati çeker.

Fülânî dili önceleri, aralarında Berberî lehçeleriyle bağlantı kurularak Hâmî dil grubuna dahil edilmiş, daha sonra bu görüş terkedilerek Senegal ve Gine dilleriyle aynı gruba sokulmuştur. Tipik isim türleriyle ve kelimenin sonuna getirilen eklerle dikkati çeken Fülânî dili

bölgedeki diğer diller gibi tek heceli köklerle sahiptir.

Fülânîler'in menşei konusu tartışmalıdır. Senegal'den Orta Kamerun'a kadar olan bölgede çeşitli devletlerin kurulmasında önemli rol oynayan bu halkın ortaya çıktığı zaman ve gelişiminin takip ettiği seyir hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Neolitik devirde nemli bir sahranın varlığı üzerinde durulmakta ve doğudan geldiği zannedilen Afrika asıllı veya Afrika dışından göçebe bir halkın uzun süre bu topraklarda yaşadığı sanılmaktadır; bu insanlar büyük bir ihtimalle Fülânîler'in atalarıdır. Yakın zamana kadar Büyük Sahrâ'da görülen iklim değişikliği hakkındaki bilgilerin yetersizliği, araştırmacıları Fülânîler'le fizikî benzerliği bulunan insan gruplarını aramaya sevk etmiştir. Sahrâ'dan, tarihte ilk defa Fülânî adının görüldüğü yer olan Senegal'deki Futa Toro'ya kadar ulaşan bir göç olayından bahsedilmekte ve insanların saç tipleri, kafa tası yapıları, dil ilişkileriyle çeşitli etnografik bağları göz önünde tutularak önce Sahrâ'dan Etiyopya'ya, sonra da buradan sığır sürüleriyle birlikte bir grubun batıya, diğerinin güneye gittiği yönünde teoriler geliştirilmektedir. Fülânîler geçmişleri hakkında kuvvetli bir millî geleneğe sahip değillerdir; menkıbelerinde kendilerinden bazan Arap, bazan da yahudi-Arap, Arap-zenci veya Mağribî-zenci melezî bir ırk olarak bahsederek.

İlk merkezlerden biri olan Futa Toro bu halkın yayılışında önemli bir rol oynamıştır. Fülânîler muhtemelen XI. yüzyılda buraya yerleştiler; daha sonra da Dhombogo ve Kaarta yoluyla doğuya doğru yayıldılar. Bunlardan birkaç kabile bu bölgelerde kalırken diğerleri yerleşik Mandingo (Mandinka) halkıyla evlilikler kurarak Fulankeler'i meydana getirdiler. Liderleri Maga Callo'nun Mâsinâ yönüne doğru göç etmesine kadar Fülânîler'in büyük bir kısmı Bagana'nın güneyindeki Kaniagan'da kaldı; diğer bir kısmı Bakunu'ya yerleşti. Futa Toro'da yaşayan diğer bir grup Say'da Nijer nehrini geçtikten sonra önce Sokoto bölgesine, ardından Adamava'ya yerleşti. Bir grup da Mâsinâ yöresinden Dogon, Lip-tako ve Futa Calon'a geldi. Fülânîler'in Çad'dan Senegal'e kadar uzanan geniş bir bölgeye yayılması çeşitli grupların birbirlerini desteklemesini gerektirmiş ve bunun sonucunda bazı önemli devletler kurulmuştur.

Mâsinâ Fülânî Devleti XIV. yüzyılın sonunda Maga Callo tarafından kuruldu. Fülânî hükümdar ailesi Ardoslar, Sonni Ali Ber'in başında bulunduğu Songay Krallığı'nın saldırılarına uzun süre karşı koydular. XVIII. yüzyılın sonunda ise Bambara işgalleri ve Tuareg yayılmacılığı arasında kısıpaca alınmadan önce Gao Faslıları'nın denetim altına girdiler. Mâsinâ Fülânî Devleti, Ahmedü Lobbo idaresinde (1810-1844) en parlak dönemini yaşadı. Osman b. Fûdî (Osman dan Fodio) liderliğindeki cihad hareketlerine katılan Ahmedü Lobbo, Mâsinâ bölgesinde yaşayan putperest kabileler arasında İslâmiyet'i yaymaya çalıştı. 1815'te Bani nehrini kıyısında Hamdullahi (Hamdallay) şehrini kurarak burasını başşehir yaptı ve devleti çeşitli eyaletlere ayırarak her eyaletin başına valiler ve hâkimler tayin etti; malî ve askerî sistemi tam olarak yerleştirdi. Ahmedü Lobbo, bütün Fülânîler'in ve Bambara kabilesinin önemli bir bölümünün İslâmiyet'e girmesini sağladı. 1844'te ölünce yerine oğlu II. Ahmedü (1844-1852) geçti ve hâkimiyetini Tinbüktü'ye kadar yaydı. Fakat onun oğlu III. Ahmedü'nün (1852-1862) 50.000 kişilik ordusu Tukulorlar'ın lideri el-Hâc Ömer'in 30.000 kişilik ordusuna Sage-wal'de yenildi; Hamdullahi zaptedildi ve III. Ahmedü öldürüldü. İki yıl sonra kardeşi Ba Lobbo, Tukulor ordusunu yenmeyi başarıp el-Hâc Ömer'i Degembe-re'de bir mağaraya sığınmak ve kuvvetli bir ihtimalle orada intihar etmek zorunda bıraktıysa da el-Hâc Ömer'in yeğeni Ticânî kısa süre sonra tekrar saldırıya geçip Mâsinâ'nın denetimini eline aldı ve bu durum XIX. yüzyıl sonlarında ki Fransız işgaline kadar devam etti.

Futa Calon Fülânîleri XVII. yüzyılın sonlarında Mâsinâ'dan gelerek buraya yerleştiler; yeterince güçlenince de iktidarı ele geçirdiler (bk. FUTA CALON).

Nijerya Fülânî Devleti Osman b. Fûdî tarafından kurulmuştur. XVIII. yüzyılda Futa Toro'dan Nijerya'nın kuzeyindeki Hevsâlar'ın yaşadığı bölgeye gelerek buradaki yedi küçük devletten Gobir Krallığı'nın topraklarında yerleşen Osman b. Fûdî, Kral Yunfa'ya karşı cihad ilân etti. Bu suretle bölgedeki putperest kabileler arasında İslâmiyet'i yaymak için Degal'i merkez yaparak başlattığı faaliyetler daha sonra büyük boyutlara ulaştı. 21 Haziran 1804'te kralın askerlerini yenerek kendisini "müslümanların kumandanı" ilân eden Osman b. Fûdî, 1806-1808 yılları arasında Yunfa'ya bağlı kuv-

vetlerle yapılan çarpışmalar neticesinde Gobir'in merkezi Alkalawa'yı zaptetti; daha sonra da Kano üzerinde hâkimiyet sağlayarak merkezini buraya taşıdı ve arkasından Katsina, Kebbi, Nupe, Zaria ve Liptako'ya gönderdiği ordularıyla diğer Hevsâ devletlerini ortadan kaldırdı. 1808'de müslüman Bornu'yu da topraklarına kattı; böylece kurduğu devlet Atlantik sahillerinden Tinbüktü'ye kadar uzanan geniş bir bölgeye hâkim oldu (1809). Fakat 1810'da Kânimbulu'ya saldırdığında Muhammed Emîn el-Kânimî tarafından geri püskürtüldü. Bunun üzerine batı eyaletlerinin idaresini kardeşi Abdullah'a, yeni fethedilen doğu eyaletlerinin idaresini de oğlu Muhammed Bello'ya bıraktı; ancak ölünceye kadar (1817) devletin başında kendisi kaldı. Sokoto'yu başşehir yapan Muhammed Bello (ö. 1837) Katsina, Kano, Zaria, Hadejia, Adamava, Gombo, Katakum, Nupe, İlorin, Daura ve Bauchi emirliklerini hâkimiyeti altına alarak Nijerya Fülânî Devleti'ni zirveye ulaştırdı. Babasının kurduğu dinî esaslara dayalı devlet düzenini sürdüren ve fetih hareketlerinin yanı sıra tarih, coğrafya ve ilâhiyat alanlarında çeşitli eserler yazmaya da zaman bulan Muhammed Bello birçok medrese ve cami yaptırarak ilmi gelişmeyi hızlandırmıştır.

Osman b. Fûdî'nin kurduğu Fülânî Devleti daha sonra Liptako ve Adamava olmak üzere iki önemli emirliğe bölündü. Liptako emirliği Mâsinâ'dan gelen Ferobeler'in (toprağını terkedenler) lideri Birmali Sala Pate tarafından kurulmuştur. Birmali Sala Pate Wendu yakınlarındaki Bayel bölgesine yerleşti ve uzun zamandır burada bulunan putperest Fülânîler'in İslâmiyet'e girmeleri için çaba gösterdi. Osman b. Fûdî'nin sağladığı başarı buradaki Fülânîler'i de cesaretlendirerek Gurma reislerine karşı gelmelerini teşvik etti. Dori Muharebesi'nde (Nisan 1810) Gurmalar'ı yenen Birmali'nin torunu Brahima bi Saidu bölgede İslâm hâkimiyetini pekiştirdi. 1817'de onun yerine geçen Salifu bi Hama da güneydeki Gurmalar'ı yendi; fakat Tuaregler'in baskısı altında kuzeydeki Udalâm'ı terketmek zorunda kaldı. Sori döneminde (1832-1861) Liptako'daki idarî yapıyı kuvvetlendirme çalışmaları, 1900 kişinin ölümüyle sonuçlanan kanlı Kasirga Muharebesi'yle 1840'ta zayıfladı. Ali Bori yönetimindeki Tukulorlu askerlerin Duentza'da Kaptan Blachere tarafından yok edilmesinin (1894) ardından

Bubakar Sori Kaptan Destenave ile 4 Ekim 1895'te manda antlaşması imzalamak zorunda kaldı ve böylece ülke İngilizler'in hâkimiyeti altına girdi.

Adamava Fülânî emirliği ise 1841'de Osman b. Fûdî'nin mücahidlerinden Modibbo Adama tarafından kuruldu ve 1901'de İngilizler'le Almanlar'ın sömürge idareleri arasında paylaşılmaya kadar altmış yıl yaşadı (bk. ADAMAVA).

BİBLİYOGRAFYA :

H. Barth, *Reisen und Entdeckungen in Nord und Central-Afrika in den Jahren 1849 bis 1855*, Gotha 1857, II, 499-619; Abdurrahman es-Sa'dî, *Târîhu's-Sûdân* (trc. Houdas), Paris 1900; C. K. Meek, *The Northern Tribes of Nigeria*, Oxford 1925, I, 23, 28, 94; F. W. Taylor, *Fülânî-Hausa Readings in the Native Scripts*, Oxford 1929; S. J. Hogben, *The Mohammadan Emirates of Northern Nigeria*, Oxford 1930; L. Tauxier, *Moeurs et histoire des Peuls*, Paris 1937; H. L. Labouret, *La langue des Peuls ou Foulbé*, Dakar 1952; A. H. Ba — J. Daget, *L'empire Peul du Macina*, Paris 1962; M. Last, *The Sokoto Caliphate*, London 1967; Hasan İsmâ Abdüzzâhir, *ed-Da'vetü'l-İslâmiyye fi garbi lfrîkıyâ ve kıyamü devleti'l-Fülânî*, Riyad 1981, s. 126-182; J. S. Trimingham, *A History of Islam in West Africa*, Oxford 1985, s. 150-151, 177-180, 199-202, 206-207, ayrıca bk. İndeks; B. G. Martin, *Sömürgecilliğe Karşı Afrikada Süfi Direniş* (trc. Fatih Tatlıoğlu), İstanbul 1988, s. 25-53; H. Fisher, "Onsekizinci ve Ondokuzuncu Yüzyıllarda Batı ve Merkezî Sudan" (trc. Kemal Kahraman), *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul 1989, III, 251-268; *Müslüman Halklar Ansiklopedisi* (ed. R. V. Weekes, trc. Deniz Diker v.dğr.), İstanbul 1990-91, I, 337-339; Mervyn Hiskett, "Material Relating to the State of Learning among the Fulani before their Jihad", *BSOAS*, XIX (1957), s. 550-578; A. Werner, "Pul", *IA*, IX, 580-584; R. Cornevin, "Fulbe", *EI*² (İng.), II, 939-943.

İSMAİL HAKKI GÖKSOY

FULBE

(bk. FULÂNİLER).

FUNC

(الفنج)

Sudan'da

Mavi Nil ile Beyaz Nil arasındaki bölgede yaşayan göçebe bir topluluk ve bunların kurduğu İslâm devleti.

Funclar'ın kökeni konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Her ne kadar Abbâsiler'in hilâfeti ele geçirmesinin ardından Sudan'a kaçan bir Emevî koluna mensup oldukları ileri sürülmekteyse de kaynaklarda bu görüşü destekleyecek bilgi yoktur. Diğer bir rivayete göre Funclar batıdan göçüp Şilluklar'ı

kovarak hristiyan Alve Krallığı'nın hüküm sürdüğü toprakların bir kısmını yurt edinmişlerdir. Kesinlikle bilinen husus Funclar'ın bölgeye yerleştiklerinde Arapça konuştukları ve müslüman olduklarıdır; dolayısıyla Arap soyundan geldikleri söylenebilir.

Func Sultanlığı'nın kuruluşu hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Bilindiği kadarıyla Funclar'ın reisi olan Amâre (Dûnkas) b. Adlân 1504 yılında, daha önce Sudan'a göç etmiş bazı Arap kabilelerinin de desteğini alarak Alve Krallığı'na karşı çıkmış ve kendi bölgesinin idaresini ele geçirerek bağımsızlığını ilân edip bugünkü Hartum'un 273 km. güneyinde kurduğu müstahkem Sennâr'ı başşehir yapmıştır. Func Sultanlığı, Sudan'da olduğu için "es-Saltanatü's-sevdâ" (kara sultanlık), Mavi Nil kıyısında hüküm sürdüğü için de "es-Saltanatü'z-zerkâ" (mavi sultanlık) adıyla bilinir. "Şeyh" veya "mek" unvanıyla anılan kabile reisleri gevşek bir feodal sisteme sahip olduğu anlaşılan Func Sultanlığı'na yıllık vergi öderlerdi; bu şeyhliklerin başlıcaları Ca'îler, Halânika, Şenâbile, Haşemü'l-bahr, Hamde, Cemüyye, Bikâre, Mirofâb, Ribâtât, Menâsir, Şâyıkyye ve Benî Abdellâb idi.

Func Sultanlığı'nın bağımsızlığı çok uzun sürmedi. 1604 yılında II. Abdülkâdir (1604-1606) Etiyopya'nın hâkimiyeti altına girmeyi kabul etti ve bu sebeple tahtından oldu. Melik Abdülkâdir azledildikten sonra Etiyopya'da Tana gölünün kuzeyinde yer alan Teslece şehrine yerleşti. Func Sultanlığı'na beş yıl süreyle I. Adlân, ondan sonra da Seyyidülkavm (Sîdülkavm) I. Bâdî b. Abdülkâdir geçmiştir (1611-1616). I. Bâdî, Func Sultanlığı'nın hâkimiyeti için Etiyopya'ya karşı isyan ettiyse de küçük yaşta ölmüş ve kuvvetleri Etiyopya karşısında yenilgiye uğramıştır. Bundan sonra Etiyopya güçleri Func topraklarına iyice yerleşmişlerdir. Taht kavgaları Func Sultanlığı'na gücünden çok şey kaybettirdi. Hâkimiyeti altında bulunan şeyhliklerden Şâyıkyye II. Bâdî zamanında (1649-1680) ayaklandı. Funclar'ın Şâyıkyye ile mücadeleye girmesi Mısır ile olan bağlarını zayıflattı. Func ülkesinin sınırları II. Bâdî zamanında Üçüncü Selâle'den Mavi Nil'e, Kızıldeniz'den Kordofan'a ulaşmıştır. Sadece Nil ile Mavi Nil arasında uzanan arazide idarî yönden Sennâr'a bağlı farklı topluluklar yaşamakta, bunlar Func Devleti'ne cizye ödemekte ve Funclar'ın tayin ettiği valiler tarafından idare edilmekteydi.